

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

A helyét kereső hadtörténetírás

Nemzetközi és hazai tapasztalatok

A klasszikus görög történetírók közül Hérodotosz és Thuküdidész egyaránt a háborúkkal foglalkozik, az előbbi a hadviselés antropológiai és kulturális megközelítésének előfutáraként tisztelhető, míg az utóbbi elmélyültebb elemzéseiben olykor clausewitz-i összefüggéseket villant fel a politikai célok és a katonai stratégia összefüggéseit illetően. Xenophon *Anabasisa* pedig már a hivatásos hadseregek igényét jelzi a katonai kézikönyvek iránt, s művét valóban évszázadokon át így is olvasták.

Julius Caesar *A gall háború* című műve szintén rendkívüli hatással volt a későbbi korokra; hatásosan szűkítve le az elemzők figyelmét a hadvezérre, aki mellett a katonák csak egyszerű végrehajtóként jelennek meg a színen. Publius Renatus Vegetius a 4. század végén pedig minden idők egyik legnépszerűbb katonai kézikönyvét tette közzé, elsősorban a logisztikai, taktikai és kiképzési szempontokra helyezve a hangsúlyt. Vegetius kéziratait a latin középkor is ismerte és másolta, ám gyakorlati használatukról és hasznosságukról a mai napig vitatkoznak a történészek. A hatalmát katonai erényeire alapozó arisztokrácia, majd nemesség Európa-szerte irodalmi megfogalmazású, a szóbeliség útján örökített harci történeteket mesélt és hallgatott, aminek legismertebb példája a híres Roland-történet. A kínai hadtudományi kézikönyvek sorában Szun Ce hadművészeti kézikönyve az egyik legismertebb, mely a caesari hagyományokhoz illeszkedve a hadvezér személyiségének döntő jelentőségére helyezi a hangsúlyt, s a felülemelkedő politikai autokrácia jegyében a katonák egyéni hősiességét és kezdeményező szerepét mélyen elítéli.

A bizánci hivatásos hadsereg életben tartotta a klasszikus katonai kézikönyvek műfaját, s azokat – amint az magyar vonatkozásaik miatt hazánkban is jól ismert – időről-időre modernizálták és kiegészítették. Mivel szerzőik között császárok is voltak, a taktikai tanácsok mellett stratégiai, diplomáciai, etnográfiai megfigyeléseket is tartalmaztak. A nagy arab történetírók, például Ibn Khaldun árnyékában kevésbé ismertek az iszlám katonai traktátusok, pedig azok használata tovább árnyalhatná a Nyugat és Kelet szentföldi összecsapásának meglehetősen sematikus képét. A modern európai hadtudományi irodalom kezdetei a 15. század végére nyúlnak vissza, amikor a Bizáncból menekülő görög tudósoknak köszönhetően az antikvitás kultusza, a nyomdászat megindulása, a tüzéség terjedése, majd a 16. századtól az állandó hadseregek megszületése mind hozzájárult a katonai tárgyú szakirodalom robbanásszerű növekedéséhez (a 17. században hetven ilyen tárgyú kéziratot adtak ki, amit a következő ötven év alatt már további harminc követett), s e folyamat gyakorlatilag napjainkig tart.

A modern hadtörténetírás ugyanakkor erős szálakkal kapcsolódik a porosz hadsereg vezérkari tanulmányaihoz, amelyek a korábbi hadjáratokat is értékelték. Ennek klasszikus példája az idősebb Moltke a francia–porosz háborúk idejéből, de nem véletlen, hogy Hans

Delbrück is kapcsolatban állt a vezérkarral. Delbrück a katonai szakértelmet a történeti forráskritikával egyesítette, úgy, ahogyan mesterétől, Rankétól a berlini egyetemen tanulta. Művének címe – *A hadviselés története a politikatörténet keretei között* – jól mutatja a viszonyítás és történeti kritika iránti igényét. Tekintettel arra, hogy művét angol nyelvre csak jóval később fordították le, a nyelvi korlátok miatt Delbrück hatása az angol nyelvterületre elenyésző maradt. Itt az amatőr Edward Creasy 1851-ben megjelent, Marathontól Waterlooig tekintő *15 sorsdöntő csata (Fifteen Decisive Battles of the World)* című műve teremtett iskolát, összekapcsolva a csatában aratott győzelmet a világ haladásába vetett nyugati meggyőződéssel. Az angol nyelvterületen változást csak Charles Oman középkori hadművészetéről írt könyve (*Art of War in the Middle Ages*) hozott, ám hatásában messze elmaradt Creasy mögött. Többen úgy vélik, hogy a nyugati hadtörténetírás Európa-, illetve nagyhatalom-centrikussága ezekre a kezdetekre nyúlik vissza, s ennek eredménye, hogy például a kínai hadtörténelemről, a távol-keleti eseményekről sokáig nem akart tudomást venni az angol nyelvű s nyomában az egyetemese hadtörténetírás. A helyzet, különösen angol nyelvterületen, egészen az 1950-es évekig nemigen változott: a hadtörténetírással rendkívül szűk kutatói kör foglalkozott, s a terepet egyfelől a népszerűsítő, másfelől a teljesen professzionális hadműveleti leírások uralták. Az 1960-as évektől a diákok számának, majd az egyetemeknek a látványos növekedése mellett a kutatási témák megújulása és bővülése nagyban hozzájárult a hadtörténet társadalmi és tudományos presztízsének az emelkedéséhez.

A „háború és társadalom” (*war and society*) megközelítés gyökeres szakítást jelentett az ókortól szinte folyamatos csata- és hadvezér-centrikus megközelítéssel szemben, és sokkal inkább azt vizsgálta, hogy milyen szerepet játszanak a hadseregek a modernkori társadalmi szerveződésben, s megfordítva, azok miként tükröződnek a katonai területen. Meg kell azt is említeni, hogy az áttörésben nem kis részt vállaltak a középkorász történészek, így R. C. Smail *Keresztes hadviselés 1097–1193 (Crusading Warfare, 1097–1193)*. Cambridge, 1956.) című könyve, amely már nem csak a csatákat, hanem magát a hadviselés gyakorlatát akarta megértetni az olvasóval.

John Keegan magyarra is lefordított könyve, *A csata arca. A közkatonák háborúja, 1415–1976. Agincourt, Waterloo és a Somme (The Face of Battle: a Study of Agincourt, Waterloo and the Somme)*. London – New York, 1976.) a társadalomtörténész érzékenységevel nyomozta az ütközetekben az „egyszerű” katonák élményeit, visszaemlékezéseit és azok hasznosíthatóságát, utat nyitva az 1980-as évek „új hadtörténetírás”-ának (*New Military History*). Ennek az évtizednek a kiemelkedő könyve Geoffrey Parker *Hadügyi forradalom. Katonai innováció és a nyugat felemelkedése 1500–1800 (The Military Revolution. Military Innovation and the Rise of the West 1500–1800)*. Cambridge, 1988.) című könyve lett. Provokatív és sokak által kritizált elmélete elérte azt, amit korábban hadtörténészek még nem sikerült: egyszerre került a tudományos és ismeretterjesztő diskurzusok középpontjába, s meglátásaival, különösen a világtörténeti perspektívák beemelésével a kultúrának mint a hadügyi fejlődést formáló tényezőnek a hangsúlyozása révén máig hatóan befolyásolta a gondolkodást.¹

Ebben a vonatkozásban kell említést tennünk arról, hogy az 1960-as években Perjés Géza az elsők között hívta fel a figyelmet a logisztika és stratégia 17. századi összefüggéseire.

¹ A vita bemutatására lásd: Veszprémy László (szerk.): *A korai stratégiai gondolkodás*. Budapest, 2005. című kötet vonatkozó tanulmányait. A lábjegyzetekben nem volt lehetséges sem a nemzetközi, sem a magyarországi hadtudományi, hadtörténeti kutatások minden fontos művének és művelője nevének megemlézése, sőt egész szakterületek kényszerűségeiből hivatkozás nélkül maradtak. Rájuk nézve a Hadtörténelmi Közlemények éves bibliográfiája nyújt eligazítást.

re; fejtegetései jól előkészítették Parker téziseinek megszületését. 1970-es angol nyelvű tanulmánya mindmáig az egyik legtöbbet hivatkozott magyarországi hadtörténeti írás.² A szerző katonapszichológiai, játékelméleti, statisztikatörténeti tanulmányaira most csak utalunk, de jól jelzik a diszciplína radikális megújulását az elmúlt évtizedekben. Más összefüggésben pedig az 1970-es években a Perjés által kirobbantott Mohács-vita irányította elsőként a figyelmet a hadtörténeti megközelítés lehetőségeire és buktatóira, s mint ilyen, tudománytörténeti mérőföldkőnek tekinthető. Sikerült neki (ami Parkernek a nyugati világban), hogy a szakma és a szélesebb közvélemény egyidejűleg a hadtörténetről beszélt, miközben az „akciórádiusz” közkeletű fogalommal vált.³

A szerzőket joggal foglalkoztatják módszertani kérdések: mi mozgatja a hadügyi változásokat, mi áll a sikerek és kudarckok hátterében? Sorra veszik a „nagy vezérek” (*„Great Man History”*), a döntő csaták magyarázatai (*„decisiveness”*), a véletlenek és előre nem látható körülmények szerepét, az örök katonai törvényszerűségeket kereső és tisztelő „racionalista iskola” hatását. Az ötvenes évektől, részben az *Annales* iskola hatására is felerősödött a hosszú távú folyamatok, társadalmi, demográfiai tényezők, a kulturális környezet szerepének hangsúlyozása, miközben időről időre szóhoz jutnak a haditechnikai, technikai és műszaki fejlődésnek akár kizárólagosságot is tulajdonító tábor képviselői is (*technological determinism*), bár a társadalomtörténeti iskola ez utóbbit is véglegesnek tűnően megingatta. Végül említést tehetünk a posztmodern szövegértelmezés témánkat is érintő hatásáról. Éppen a Hadtörténeti Közleményekben folytattunk egy ehhez kapcsolódó vitát, noha sokszor úgy tűnt, hogy a vitaindítót megíró Gyáni Gáboron kívül kevés hozzászóló értette meg, hogy pontosan miről is van szó, hiszen a vitának a fennmaradt hadtörténeti források nyelvét, értelmezhetőségét és forrásértékét kellett volna vizsgálat tárgyává tenni.⁴ A hadtörténetet megtermékenyítő részdiszciplínák, így az antropológia, régészet, politikatudomány, szociológia, pszichológia, kultúrelmélet, nyelvfilozófia e terület eddig soha nem tapasztalt tematikai gazdagodásához, az elemzések sokszínűségéhez és árnyaltságához vezettek. E változások az utóbbi évtizedekben egy hagyományosan konzervatívnak tekintett történeti diszciplína szinte teljes módszertani megújulását eredményezték.⁵

Az újabb nyugati munkák, elsősorban Jeremy Black tollából, meggyőző érvekkel támasztják alá az Európa-centrikus, a valóságban a Nyugat-Európa és az Egyesült Államok történelmét–hadtörténelmét vezérfonalként követő megközelítési mód korlátait és hátrányait (ami számukra az Oszmán-birodalomra vonatkozó kutatások miatt releváns). Ez némileg ironikusan megfogalmazva úgy fest, hogy más országok és társadalmak csak azért lépnek a színre (és a történelemkönyvek lapjaira), hogy a nyugatiak, a technikai és társadalmi haladást megtestesítő országok legyőzhessék őket.

A nyugati hadtörténetírás ugyanakkor egy sor olyan fogalommal dolgozik, ami csak nyugati gondolkodásmód szerint értelmezhető, egyébként pedig csak a valóság eltorzításához vezethet. Ilyen például a „döntő (ütközet)” fogalma, ami teljes mértékben a győzelem-

² Perjés, Géza: *Army Provisioning, Logistics and Strategy in the Second Half of the 17th Century*. Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae, vol. 16. (1970) 1–52.

³ A vitára lásd: B. Szabó János (szerk.): *Mohács*. Budapest, 2006, vonatkozó fejezete.

⁴ Gyáni Gábor: *A csatatörténettől a történelem terhéig*. Hadtörténelmi Közlemények, 120. évf. (2007) 2. sz. 687–693.; uő.: *Elbeszélhető-e egy csata hiteles története? Metatörténeti megfontolások*. Hadtörténelmi Közlemények, 119. évf. (2006) 1. sz. 121–133.; (újra kiadva: Gyáni Gábor: *Relatív történelem*. Budapest 2007. 220–240.)

⁵ Erre Ágoston Gábor: *Történetírás és hadtörténetírás. Gondolatok a professzionális és népszerű angolszász hadtörténetírásról*. Hadtörténelmi Közlemények, 119. évf. (2006) 2. sz. 524–537.

ről alkotott nyugati felfogást tükrözi vissza. Erre modern példaként éppen a 2003-as Öböl-háború említhető, hiszen megkérdőjelezhető, hogy a szembenálló hadsereg legyőzése azonos-e a döntő katonai győzelemmel. Általában véve előrebocsátható, hogy a kortárs iraki katonai fejlemények a hadtörténészeket is erős önvizsgálatra készítetik, hogy tudniillik valóban helyesen azonosították-e a katonai fejlődést a nyugati világ vezető országainak történelmével, s helyesen mutatták-e be a „non West” világot mint olyat, amely csak arra vár, hogy átvegye a nyugati társadalmi és katonai vívmányokat. A lineáris fejlődésbe vetett meggyőződés kritikájaként említik, hogy lovas seregek még a tűzfegyverek elterjedés után is tudtak fényes győzelmeket elérni. Jellemző módon még Liddel Hartnak a gépesített hadviselésről szóló híres elmélete is a középkori mongol lovasságról és annak mobilitásáról szóló kutatásaiból sarjadt ki. Hasonlóan eltúlzott a nyugati államok modellként való beállítása, mely a gyarmati expanzió eredményeként terjedt el, s emellett fontos okaként lenne megjelölhető.⁶

*

Hiába tartozik a háborúk története az emberiség legkorábbi irodalmi műveinek, az Iliásznak vagy éppen az Ószövetségnek a kedvelt témái közé, a hadtörténészeket vagy legalábbis egy részüket mindmáig jellemzi bizonyos elfogódottság és kisebbségi érzés a történeti tudományok többi művelőivel szemben (ahogy valószínűleg a katonazenészeket a zeneszerzők között). Ennek persze vannak olyan egészen gyakorlatias okai, mint hogy a hatalmas érdeklődés kielégítése közben számtalan nem szakember, vagyis amatőr, sőt dilettáns által írott hadtörténeti alkotás születik,⁷ de maga a militáns téma, a háború és erőszak története mindmáig sokakat távol tart e területtől. E vonatkozásban kivételes John Keegan esete, aki sandhursti oktatói állását áldozta fel azért, hogy teljes idejét népszerű munkák írásának szentelhesse, s páratlan eredményeket ért el a diszciplína népszerűsítésében.

A II. világháború utáni évtizedekben a hadtörténelem nem egyszerűen nagykorúvá vált, hanem maga is komoly mértékű specializáción ment át, s ma a „hadtörténelem” már megannyi szakmai részterület, a hadtörténelem „segédtudományai” gyűjtőfogalmának tekinthető. Korábban, nálunk egészen az 1970-es évekig (és a keleti blokkban még jóval tovább) leginkább a politikai történetírás „szolgálóleányaként” (*ancilla*) értékelték, amely eredményeivel legjobb esetben megerősítheti az ideológiailag felkészült történészek állításait. A specializációt követően a háborúk és a hadviselés általános, a kutatásnak mindmáig alapját jelentő témáján belül is számos szempont érvényesült: a hagyományos taktikai, stratégiai, logisztikai megközelítés mellett szervezettörténeti, haditechnikai, repüléstörténeti, hajózástörténeti, katonaföldrajzi, haditérképzéseti⁸, erődítéstörténeti és térinformatikai, egyenruha-történeti⁹ – s a múzeumi gyűjtemények számtalan alterületén a zászlótörténettől a ki-

⁶ Összefoglalóan lásd: Morillo, Stephen – Pavkovic, Michael: *What is Military History?* Cambridge–Malden, A., 2006.; Black, Jeremy: *Rethinking Military History*. London – New York, 2004.

⁷ Ezt már Timon Béla észrevette 1943-ban, hogy e területen „folyamatos az átmenet a kontár-, a műkedvelő- és a szakember között”. Timon Béla: *A hadtörténelem és a hadtörténetírás*. In: Martonffy Károly (szerk.): *A mai magyar honvédelmi igazgatás*. Budapest, 1943. 819.

⁸ A HIM Könyvtára sorozat legnagyobb példányszámban eladott kötete Jankó Annamária: *Magyarország katonai felmérései 1763–1950*. Budapest, 2007. (CD melléklettel, amit további DVD kiadványok sora követett, amire lásd www.arcanum.hu)

⁹ Legutóbb Ságvári György: *Magyar uniformisok a honfoglalástól napjainkig*. Budapest, 2010.; uő.: *Die königlich ungarische Honved (1868–1918)*. Gemeinsame Publikation der Verlags Militaria und des Instituts und Museums für Militärgeschichte, Budapest–Wien, 2010. (magyarul

tüntetés-történetig terjedő – kutatási irány jelentkezett, miközben a háború és a katonai szervezetek, valamint a társadalom és a kultúra közötti kapcsolat eddig nem látott széles szempontrendszer alapján vált kutatás tárgyává (*gender studies*, háborús elbeszélések és emlékezet, a propaganda értelmezése, katonai és civil értékrendek viszonya stb.).¹⁰ Mindközben a téma iránti érdeklődés hármas tagolása megmaradt: a civil egyetemi, kutatói és hallgatói közösség, a nagyközönség, műkedvelő gyűjtők és kutatók; a professzionális katonai akadémiák, ahol a hallgatók foglalkozásukhoz szükséges tananyagot keresve válnak a művek olvasóivá.

A hazai hadtörténet-írásban nem jelent határkövet 1989, bár szakmai tekintetben is kétségtelenül egy új korszak kezdetét hozta. Ezt megelőzően a hivatalos hadtörténet-írást csak igen kevésbé érintették meg az új nyugati szakirodalmi irányzatok. Vagy akiket igen (Perjés Géza, Ágoston Gábor),¹¹ azok a két hivatásos szakmai műhelytől, a Katonai Akadémiától, majd egyetemtől (ZMNE), illetve a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeumától (HIM) teljes függetlenségben dolgoztak. Mára nyugodtan kijelenthető, hogy a hadtörténetészeknek Magyarországon egy széles intézményi háttérrel rendelkező szakmai közössége jött létre, akik intézetekben, egyetemeken, múzeumokban egyaránt megtalálhatók. Öröndetes, hogy már több magyarországi egyetemen működik akkreditált hadtörténelem szakirány. Jellemző, hogy az Osiris Kiadó *Nemzet és történelem* sorozatában megjelent hadtörténeti vonatkozású témák (1956, Tatárjárás, Mohács, II. világháború) szerkesztői mind a két intézményen kívüli történészek közül kerültek ki. Igaz, a Püldo Kiadó széles körben terjesztett sorozatát viszont javarészt a HIM munkatársai írják.¹² Ugyanakkor a HIM-nek mindmáig megmaradt egy jól érzékelhető integráló funkciója, amit a HIM Könyvtára sorozatban megjelenő kötetetek szerzőinek sora is mutat, köztük Urbán Aladárral, Kubinyi Andrással, Székely Györggyel vagy a közeljövőben Ágoston Gáborral.

A kiegyezést követően némi késéssel, de megszülettek a hadtörténeti kutatások szervezeti keretei a történettudományokon belül. A hadtudományok az 1830 óta működő Akadémiának a IV., matematikai osztályában, a hadtudományi alosztályban leltek befogadásra, míg a III. osztály keretében 1883-ban megalakult a Hadtudományi Bizottság, majd 1898 után némi szünettel 1909-től 1947-ig a II. osztály keretében működött a Hadtörténeti Bizottság. 1947-ig az MTA-nak hat hadtörténettel foglalkozó tagja volt, azt követően a legújabb időkben vált azzá Szabó Miklós (2001, 2007). Az 1949-ben megtorpant szaktudomány 1989 után gyorsan visszanyerte helyét: az MTA helyreállította a korábbi katonai tagok tagságát, 1991-ben pedig megalakult a Hadtudomány- és haditechnika-történeti Albizottság, illetve a II. osztályon belül a Hadtörténeti Munkacsoport, 1994-ben pedig a IX. osztály keretében a Hadtudományi Bizottság. A hadtörténeti kutatások önállósodásához nagyban hozzájárultak 1918/20-ban a mai Hadtörténeti Intézet és Múzeum elődszervezetei: a Hadi

és angolul is); előkészületben Csákváriné Kottra Györgyvitől a nagy zászlótörténeti összefoglalás a Kossuth Kiadónál.

¹⁰ Már Timon Béla felismerte, hogy a hadtörténelem „nem egyedüli, magábaálló katonai cselekmény, hanem az egy nemzet életében mindig szervesen bekapcsolódik a nemzeti történet folyamába”. Majd joggal hozzáteszi: „az természetes, hogy a hadtörténelem elsősorban a katonai tudományokra támaszkodik”. Timon: *A hadtörténelem*, 820.

¹¹ Perjés Géza: *Mezőgazdasági termelés, népesség, hadsereg élelmezés és stratégia a 17. század második felében (1650–1715)*. Budapest, 1963.; uő.: *Clausewitz*. Budapest, 1983., uő.: *Clausewitz. A háború praxeológiája*. Budapest, 1988.; uő.: *„metodizmus” és a Zrínyi-Montecuccoli vita. I. rész. Századok*, 95. évf. (1961) 4–5. sz. 507–535., *II. rész. Századok*, 96. évf. (1962) 1–2. sz. 25–45.

¹² A kiadónak nincs honlapja, tájékoztatásul www.vevopont.hu/kiado.../pueldo-kiado.

Levéltár és Múzeum, a Hadtörténeti Könyvtár, illetve a Hadtörténelmi Térképtár megalapítása.¹³

A Hadtörténeti Intézet elődjét, az irodalmi (hadtörténelmi) alcsoportot 1918-ban állították fel a Hadtörténelmi Levéltár részeként. 1954-ben ebből alakult meg az önálló Hadtörténeti Intézet. A Hadtörténelmi Intézettel közel egy időben szerveződött meg a Honvéd Zrínyi Akadémia Hadtörténelmi Tanszéke. Általában véve megjegyezhető, hogy a két honvédelmi miniszteri alárendeltségben dolgozó intézmény mindenfajta szakmai–politikai nyomás nélkül is (hát még azzal) elsősorban a fenntartó katonai felsőoktatás (és a média) igényeit elégítette ki. Ez elsősorban egy hadműveleti központú, esetleg fegyvertörténeti irányú értelmezésben kívánta láttatni az elmúlt korok hadtörténelmét, s azt is lehetőleg évfordulókhoz kapcsolódóan, némileg patetikus előadásban. A legújabb kori, politikailag érzékeny időszakok és témák vonatkozásában a megszokott pártos elkötelezettség volt megfigyelhető, miközben a szakmai megközelítés az 1970–1980-as évekre bizonyos szabadságot adott a részkérdések objektívabb tárgyalásában, például 1919 vonatkozásában (Hetés Tibor, Liptai Ervin)¹⁴ vagy éppen a II. világháború egyes kérdéseiben (Tóth Sándor, Dombrády Loránd).¹⁵ Az intézetben dolgozó fiatal kutatóknak pedig olyan szabadságot hagytak, aminek eredményeként az 1989 utáni korszak meghatározó munkái születtek meg. Megjegyezzük, az első modern magyar hadtörténeti összefoglaló munkát (1984–1985) a szakma egésze meglepően kedvezően fogadta, ráadásul a civil történészek néhány kiválósága is közreműködött abban.¹⁶

Mindezt csak tovább bonyolította, hogy 1989 után egyszerre merült fel az igény az első és második világháború kora és 1956 méltó bemutatására, miközben ennek személyi–anyagi feltételei sem voltak adottak, és az orosz levéltárak (az ukrán kivételével, lásd az ottani Állambiztonsági Levéltárat) változatlanul zárva maradtak. Könnyebb volt a helyzet 1956 esetében, ahol az 1956-os Intézethez kapcsolódóan jó együttműködésben folyt és indult meg a kutatás, s fokozatosan terjedt ki a néphadsereg korára. 1956 kutatását ugyanakkor nagyobb fokú társadalmi konszenzus kísérte, és a sortűzperek, valamint a 2006-os évforduló az anyagi forrásokat is biztosította. Ennek eredményei mindenki számára ismertek.¹⁷ A Horváth Miklós körül szerveződő kutatói iskola eredményes tagja, Szelke Tulipán Éva a Köztársaság téri eseményekről például olyan szövegelemzést végzett, amely a közép-kori szövegtérképezési módszertan követelményeinek is messzemenőkéig eleget tenne – akár

¹³ Farkas Gyöngyi – Jankó Annamária – Szijj Jolán (szerk.): *„Múlt nélkül nincs jövő”. A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum története 1918–2003.* Budapest, 2003.

¹⁴ Hetés Tibor: *Stromfeld Aurél.* Budapest, 1978. Hajdú Tibor előadásában *Változó korok, változó vélemények a Magyar Tanácsköztársaságról* címmel méltatta az úttörő feldolgozásokat. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2009. március 17.

¹⁵ Dombrády Lóránd – Tóth Sándor: *A magyar királyi honvédség 1919–1945.* Budapest, 1987.; Dombrády Lóránd: *Magyar gazdaság és hadfelszerelés 1938–1944.* Budapest, 1981; Uő: *Hadseereg és politika Magyarországon 1938–1944.* Budapest, 1986, uő.: *A magyar királyi honvédség.* Budapest, 1987.; uő.: *A legfelsőbb hadúr és hadserege.* Budapest, 1990.

¹⁶ Liptai Ervin (főszerk.): *Magyarország hadtörténete.* 1–2. köt. Budapest, 1984–1985.

¹⁷ Lásd erre Pajkossy Gábor áttekintését a BUKSZ-Budapesti Könyvszemle 2006–2007-es számaiban, vö.: buksz.c3.hu/web/072/1956.pdf. Jellemző módon, a legnagyobb példányszámmal örvendő kiadványt a Men-at-Arms sorozatban az osztrák Erwin Schmidl professzor adta ki 1956-ról (Schmidl, Erwin A. – Ritter, László – Dennis, Peter: *The Hungarian Revolution 1956.* Osprey, 2006.).

Mátyás-kori humanistáktól is olvashatnánk.¹⁸ A néphadsereg kora kutatásának fontos eredményeit képezik a nemzetközi konferenciákon elhangzott előadások a Varsói Szerződés haditechnikai együttműködéséről.¹⁹

Nehezebb volt a helyzet a világháborúkkal. A Nagy Háborút leginkább a trianoni tragédia nyomasztó súlya, illetve az 1919-es Tanácsköztársaságot övező érdektelenség tartotta a háttérben.²⁰ Miközben évente könyvtárnyi szakirodalom születik róla a világban, Jeromy Blacknek kellett szóvá tennie, hogy legfőbb ideje lenne megírni az első világháborús magyar részvétel történetét, utalva arra, hogy a legtöbb nyugati munkában még a magyar katonai részvétel ténye sem kerül megemlítésre. Különösen indokolt lenne, hogy 2014-re nagyobb hazai összefogással elkészüljön egy magyar világháborús szintézis.

A problémák nem kisebbek a második világháborút illetően sem; itt továbbra is komoly bal- és jobboldali politikai, vélt és valós szemita/antiszemita érzékenységek, közvetlen pártpolitikai tiltakozások terheltek a kutatást, még inkább annak múzeumi prezentációját. Eközben a minisztérium állami szervként a vitáknak következetesen elébe kívánt menni, a konfrontációkat kerülni igyekezett, s ennek eredményeként a kutatás főiránya eltolódott a hagyományápolás (hadiemlékművek, hadisírok, haditemetők) irányába. A megoldást a vitás kérdések esetében nyilvánvalóan a hadtörténeti kutatásnak a civil egyetemi szférába való szerves beépülése jelentené – ami szerencsére részben már meg is valósult –, ahol vállalnák a modern kutatási szempontokat, kényes kérdéseket (katonai vezetők felelőssége, háborús bűnök és népbírósi eljárások, csendőrség szerepe stb.), összehasonlító projekteket és természetesen a társadalmi vitákat. Nyilvánvalóan még messze vagyunk attól a szakmai távolságtartástól, ahogyan a németek tárgyalják és vitatják, vállalják a közéleti vitákat a második világháború problematikus mozzanatairól.²¹ Ugyanakkor a hadműveletekről, katonapolitikáról, prozopográfiáról, csapattörténetekről, hadigazdaságról, hadifogolykérdésekről marandó alkotások születtek, részben már 1989 előtt (Ács Tibor, Dombrády Loránd, Lugosi József, Szabó Miklós, Szabó Péter, Szakály Sándor, Vargay Gyula stb.).²²

¹⁸ Szelke-Tulipán Éva: *A Köztársaság téri ostrom 1956-ban. Szigorúan ellenőrzött emlékezet*. Témavezető: M. Kiss Sándor. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, PhD értekezés. 2010.: „A Köztársaság téri részvétel sok perben szerepelt vádpontként. A perek találkozási pontjaira, összehasonlítására támaszkodva kiderültek a szövegek mögött meghúzódó mozgatórugók. A konstruált szövegekből látszik ugyanakkor, hogy készítőik milyen momentumokra figyeltek, mit tartottak fontosnak kihangsúlyozni, ami apróságnak tűnik ugyan, de sokszor igen árulkodó. Továbbá a mégoly manipulált szövegek közlői-készítői ismerték az információt, amelyet el akartak fedni, és amitől nem minden esetben tudták függetleníteni magukat. Ennek használatával több Köztársaság térrel kapcsolatos perben vándormotívumok, terhelő vándortanúk alkalmazása mutatható ki.”

¹⁹ Germuska Pál: *Vörös arzenál*. Budapest, 2010.

²⁰ Legutóbb Pollmann Ferenc: *Trianon felé. A magyar hadsereg ügye a Kiegyezéstől Trianonig*. [Nagykovácsi] 2008.

²¹ A hadtörténetírás beágyazottságáról a hazai katonai és civil kutatásokba, a társadalmi diskurzus felvállalásának kérdéseiről legutóbb a Korall hasábjain lehetett olvasni, Pollmann Ferencről, Csikány Tamástól és Markó Györgytől: Pollmann Ferenc: „*Marcona*” történelem: hadtörténetírás határon innen és túl. Korall, 33. sz. 9. évf. (2008) 120–128.; uő.: Pollmann Ferenc. Második neki-futásra. Még egyszer a „*marcona*” történelemről. Korall, 35. sz. 10. évf. (2009) 183–185.; Markó György: Morcos válasz egy „*marcona*” történésznek. Korall, 35. sz. 10. évf. (2009) 175–180.; Csikány Tamás: A hadtörténelem támadólagos védelme egy morózus hadtörténezzsel szemben. Korall, 35. sz. 10. évf. (2009) 181–183.

²² Például: Szabó Péter: *Don-kanyar*. Budapest, 1994, 2001. (lengyelül is). Számvéber Norbertnek a páncélos harcokkal, a II. világháborúval foglalkozó monográfiái sokaságára lásd: *szamvebern.uw2hunhistory.org*.

Különös jelentőségűek az egyes korszakok katonai életrajzi adattárai, mely műfaj első nagy munkái Szakály Sándor, illetve Bona Gábor nevéhez fűződtek.²³

Persze emellett is voltak olyan időszakok, amikor a politikatörténet mozgatórugói első-sorban, de legalábbis meghatározóan a hadiesemények voltak, következésképpen a hadilevéltári iratok feltárása a korszakról és szereplőiről alkotott képünket döntően befolyásolni tudta. Ezekhez képest az első világháború korszakát megelőző hadtörténeti kutatások az 1989-es fordulattól függetlenül is virágoztak, s 1848–1849 témakörében (Bona Gábor, Csikány Tamás, Hermann Róbert, Urbán Aladár és sokan mások²⁴) szinte újrarájzolták a korábban már megmerevedettnek látszó és jócskán beporosodott tablót. Különösen a katonai és politikai vezetés közötti viszonyt, Görgei és Kossuth viszonyát tisztázták Hermann Róbert publikációi az utóbbi évtizedben.²⁵ A 17-18. század és II. Rákóczi Ferenc korát illetően hasonlóan bízható a kép Czigány István, Heckenast Gusztáv, Mészáros Kálmán alapvető művei nyomán.

A legnagyobb jelentőségű változások a kora újkori hadtörténelemben Ágoston Gábor és Pálffy Géza nevéhez kapcsolódnak, akik nemcsak forrásbázisukban, hanem nemzetközi kapcsolódásaikban alaposan ártírták a hódoltság és felszabadító háborúk korára vonatkozó ismereteinket, a hagyományos nemzeti „pántlikáktól” pedig, amiket a nemesi és kommunista szemlélet egyaránt ápolt, jócskán megfosztották e korszakokat.²⁶ Ebben persze szerepet játszik a hagyományosan világszínvonalú hazai oszmanisztika, amely a témából adódóan a hadtörténelemhez is ezernyi szállal kötődik (Hegyi Klára, Dávid Géza, Fodor Pál, Sudár Balázs stb.), s a hadtörténelemnek is szilárd háttérrel rendelkező alkotója.

Végül a sokáig érdektelennek tekintett középkori, koraújkori hadtörténetírás – sokáig úgy hittük, Charles Oman, Hans Delbrück, Ferdinand Lot, Bánlaky Breit József már mindent megírt e témáról – hatalmas változáson ment keresztül, s nyugodtan állíthatjuk, hogy

²³ Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban*. Budapest, 1983, 1987, 2000 (CD ROM-on is); uő.: *Kossuth Lajos kapitányai*. Budapest, 1988.; uő.: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*. Budapest, 1998–1999.; uő.: *Századosok az 1848-1849. évi szabadságharcban*. Budapest, 2008–2009.; Kovács István: *A lengyel légió lexikona, 1848–1849*. Budapest, 2007.; Szakály Sándor: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945*. Budapest, 1987., 2001.; később Mészáros Kálmán: *II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigádérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája, 1703–1711*. Budapest, 2006.; Heckenast Gusztáv: *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár*. Kieg. Mészáros Kálmán. Budapest, 2005.; Balla Tibor: *A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. I.* Budapest, 2010.

²⁴ „Mi az, amit ma másképp látunk, mint 20–25 évvel korábban? Egészében azt mondhatjuk, hogy a hadtörténet talán kezdi visszanyerni tényleges súlyát 1848–1849 történetírásán belül”. In: Hermann Róbert: *Eredmények és feladatok 1848–1849 hadtörténetének kutatásában*. Történelmi Szemle 40. évf. (1998) 3-4. szám 203–214.; Csikány Tamás nagydoktori disszertációja: *Katonai vezetés az 1848/49-es magyar szabadságharcban*. Budapest, 2009.; Hermann Róbert nagyszámú műveire lásd: MTA publikációs adattár, idegen nyelvű műveire pedig például: Hermann Róbert: *Reform – Revolution – Emigration*. Herne, 2006,

²⁵ Hermann Róbert: *Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei*. Budapest, 2007.

²⁶ *Legutóbb Ágoston, Gábor: Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire. Cambridge, 2005. és németül: Feuerwaffen für den Sultan. Kriegswesen und Waffenindustrie im Osmanischen Reich. Leipzig, 2010.; lásd még: explore.georgetown.edu/people/agostong; Pálffy Géza legújabbban: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest, 2010. és uő.: *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century*. Boulder, Col.-Wayne, N. J. – New York, 2009.; lásd még: palfyfw.hu/

nem lehet ráismerni annak korábbi képére.²⁷ Az új módszerek beépülésének azonban még csak a kezdetén vagyunk, a következő évtizedekben várható a teljesen új magyarországi középkori hadtörténetírás megszületése.²⁸

*

Nem kevésbé érdekes, ha áttekintjük a gyakorló hadtörténész fórumait, megjelenési lehetőségeit a könyvkiadótól, folyóiratokon és televíziós csatornákon át a web világáig (ahol az „előlektorált” webes kiadványok fogalma is megjelent). A hadtörténeti kultúra terjesztésében elismerő szavakkal kell szólnunk a gyakorlati régészetről (*experimental archeology*)²⁹, a csataterékutatásról³⁰, a hagyományőrző bemutatók (*re-enactment*) növekvő népszerűségéről³¹. Az angolszász világban a hadtörténelem iránti érdeklődés jele, hogy az Egyesült Államokban 1933 óta különböző neveken működő *Society for Military History* nak mára 2300 tagja van, s önálló folyóiratot ad ki *Journal of Military History* néven, de külön szervezettel rendelkeznek az antik (*Society of Ancient Military Historians*), illetve a középkori hadtörténelem kutatói és szimpatizánsai (*De Re Militari*). Az utóbbiak önálló s egyébként kiváló színvonalú folyóiratot is megjelentetnek, a *The Journal of Medieval Military History* t. E tendenciák Magyarországra nézve is érvényesek.

Magyarországon a szakmai közélet legfontosabb lapja a *Hadtörténelmi Közlemények*, a HIM tudományos folyóirata. Évi négy számban, több mint ezer oldalon teszi közzé a magyar és a kapcsolódó egyetemes hadtörténelem új kutatási eredményeit. A Hadtörténelmi Közleményeket a Magyar Tudományos Akadémia alapította 1888-ban „a magyar hadi történetírás fejlesztésére”. Kisebb megszakításokkal (1898–1909, 1944–1953) azóta folyamatosan fennáll. Jelenleg még csak a MEK Elektronikus Periodika Archivumából (EPA) érhető el, de a 2010. évi tavaszi könyvfesztiválra már elkészült a teljes folyóiratanyag digitális változatának alap példánya az Arcanum kiadónál. A folyóirat történettudományi jelentőségét az adja, hogy ebben jelenik meg az éves kurrens hadtörténeti bibliográfia, a történettudományi területen a társbibliográfiák megszűntével egyedülként.

*

A Magyarországon művelt hadtörténeti-írás nemzetközi beágyazottsága sok szempontból hasonló a hazai történettudomány más területeinek beágyazottságához. A magyarországi kutatások nemzetközi megismertetése érdekében rendkívül sokat tett az emigrációban élő,

²⁷ Zsoldos Attila: *Árpád-kori hadtörténetírásunk mai állása*. Hadtörténelmi Közlemények, 113. évf. (2000) 2. sz. 417–424.

²⁸ B. Szabó János (Budapesti Történeti Múzeum), Zsoldos Attila, Tringli István, Nógrády Árpád, Pálosfalvi Tamás (MTA Történettudományi Intézet), munkásságukat lásd az intézetük honlapján.

²⁹ Erre legutóbb Tölgel László: *A harci vértetek története. A nyugat-európai hadviselésben alkalmazott testvédelmi rendszerek fejlődéstörténete a 10. századtól a 16. század közepéig*. PhD értekezés. Debrecen, 2010.

³⁰ 2001. június 25-én a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemen került megrendezésre a Magyar Csata- és Hadszintérkutatók I. Konferenciája. A csataterék feltárásával idehaza elsősorban a Magyar Hadtudományi Társaság csata- és hadszintérkutató szakosztálya és a Hadtörténeti Múzeum hadszintérkutató és hagyományőrző osztálya foglalkozik. A témáról lásd még: Szabó József János: *Az Árpád-vonal. A Magyar Királyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti-Kárpátokban 1940–1944*. Budapest, 2002 (angolul: Budapest, 2006), Négyesi Lajos írásait: *Csata- és hadszintérkutatás – hadtörténelmi régészet*. Hadtörténelmi Közlemények, 116. évf. (2003) 1. sz. 198–205.; *Hadtörténelmi Közlemények*, 121. évf. (2008) 1. sz. 160–181., legújabbban a Jugoszlávia ellen kiépített déli védelmi rendszer kutatása hozott új eredményeket.

³¹ A *Katonai hagyomány.lap.hu* oldalon jó áttekintés található a hazai szervezetek nagy számáról.

majd kiadói tevékenységét itthon is folytató Király Béla, aki az *Atlantic Studies on Society in Change* sorozatában felülmúlhatatlan energiával jelentette meg kötetek tucatjait a *Columbia University Press*nél.³² Gyakorlatilag mindmáig e sorozat a hazai hadtörténészek nemzetközi ismertségének és hivatkozottságának legfontosabb forrása. Az amerikai sorozat időközben két alsorozatra bomlott, s Király Béla halála után nemcsak a címek száma, hanem a hadtörténeti témák száma is erősen csökkent. Más neves külföldi sorozatokba leginkább csak az oszmanistáknak sikerült bejutniuk.

A szakmát meghatározó fórumokon már változatosabb a kép. Itt is az jellemző, mint annyi más területen, hogy a hazai kutatók nehezen találják meg azt a „modern” megközelítést, amely a nemzetközi fórumokat érdekli. Csekély a külföldi érdeklődés a Zsigmond király 1428-as galambóci hadjáratának elbeszélése iránt, de minden megváltozik, ha azt a szárazföldi és vízi kombinált (*amphibious*) hadviselés egyik korai példaként állítjuk nemzetközi összehasonlításba, vagy éppen a középkori európai periféria-kutatásába kapcsolódva mondjuk el azt, amit a középkori Magyarországról tudunk, Trianonról pedig mint hátrámtörzsek és helyi identitásnarratívák példájáról szólnunk. E felismerés ellenére a hazai folyóiratokban megjelenő írások jó része még mindig személy-, település- és eseménycentrikus megközelítésű, így azután a külföldiek számára jórészt érdektelenek is maradnak.

Az 1938 óta megrendezett éves nagy nemzetközi hadtörténeti kongresszusokon (*Commission Internationale d'Histoire Militaire, CIHM*) a magyar részvétel az 1970-es évektől helyreállt, a magyar Nemzeti Bizottság folyamatosan működik, s személy szerint Zachar Józsefnek köszönhetően az éves magyarországi előadások hagyománya is megteremtődött. (Az előadások azután rendre meg is jelentek a kongresszusi kötetekben.) A *Revue internationale d'histoire militaire*-ben való magyar közreműködés már kiegyensúlyozatlanabb, amiben ismét a hazai témáknak a nemzetközi közönség számára való átdolgozásának a hiánya érhető tetten. A kétoldalú nemzetközi kapcsolatok, nem meglepő módon, az osztrák³³, szlovák, német, francia, olasz intézetekkel a legélénkebbek, s ez rendszeres megjelenési lehetőséget is jelent a hazai kutatók számára. Tóth Ferenc sikeres tevékenysége a francia–magyar kapcsolatok szervezésében, könyvei és tanulmányai³⁴, a magyar katonai gondolkodás történetének megjelenés előtt álló francia változata³⁵, illetve a *Stratégique* című folyóiratban megjelenő magyar cikkek sora arra utal, hogy a magyar–francia katonai kapcsolatok, a huszárság, a magyar kisháborús tapasztalatok képesek a külföldi érdeklődés felkeltésére. A további nemzetközi folyóiratokban ez még inkább megfigyelhető, ezek közül a német *Militärgeschichtliche Mitteilungen* legelérhetőbb a számunkra, de Ungváry Krisztián Budapest ostromával kapcsolatos tanulmányán kívül (1998/I), ami könyvként németül és

³² A kiadó katalógusára 2002-ig lásd: www.atlantikutato.hu/arp_eng_pub.html. (Hadtörténeti monográfiák jelentek meg a következőktől: Bencze László, Bona Gábor (Csikány Tamással, Hermann Róberttel, Kedves Gyulával), Dombrády Loránd, Györkei Jenő, Horváth Miklós, Perjés Géza, Szabó Miklós tollából, könyvfejezet pedig a legtöbb számottevő hazai hadtörténésztől.)

³³ Közös kiadásra például lásd: *Der Eiserne Vorhang – Vasfüggöny. Katalog zur Sonderausstellung des Heeresgeschichtlichen Museums*. Wien, 2001.; Ács, Tibor: *János Bolyai in der Ingenieursakademie in Wien*. Wien, 2007.

³⁴ Tóth, Ferenc: *Saint-Gothard 1664. Une bataille européenne*. Paris, 2007.; uő.: *Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares, Maestricht 1785*. Paris–Genève, 2004.; B. Szabó, János – Tóth, Ferenc: *Mohács, 1526*. Paris, 2009.

³⁵ Ennek alapja: Ács Tibor (szerk.): *A magyar katonai gondolkodás története*. Budapest, 1995.

angolul is nagy sikert aratott, alig találunk más hazai szerzőt a folyóiratban.³⁶ Hasonlóképpen fontos a hasonló jellegű német intézettel (*Das Militärgeschichtliche Forschungsamt*, MGFA, Potsdam) előkészítés alatt álló közös, német nyelvű „néphadsereg”-kötet.³⁷ Az olasz–magyar hadtörténeti kapcsolatokat pedig Kapisztrán Szt. János némileg alulértékelt, az 1848–1849-es katonai emigráció emlékezete mellett Guido Romanelli némileg túlértékelt, de jótékony hatást kifejtő alakja tartja életben.³⁸ Petrovics István kapcsolatainak köszönhetően pedig a legújabb nemzetközi hadtörténeti enciklopédiában Magyarország megjelenően nagy terjedelmet, szinte már-már túldimenzionált szerepet kapott.³⁹

A jövőt illetően optimisták lehetünk: számos olyan iskolája jött létre a hadtörténetírásnak, mint például a Hunyadi Zsolt és Laszlovszky József nevéhez kapcsolható keresztes háborúkat kutató műhely.⁴⁰ Úgy látjuk, a globalizáció, a szakterület egyetemessé válása megállíthatatlan marad, s ugyanakkor egyre érzékenyebb lesz a professzionális felhasználók (katonák, politikusok) szempontjaira, így például a terrorizmus, az aszimmetrikus háború kérdésköreire. Kérdés ugyanakkor, hogy a média oldaláról a leegyszerűsítésre, vulgarizálásra irányuló igény (csaták, nagy hadvezérek, híres akciók, haditechnika stb.) mennyire hat vissza a szerzőkre és műveikre, miként az is, hogy az egyre nagyobb mértékben a weben közvetlenül hozzáférhető források és adatbázisok az amatőr hadtörténetírásnak is újabb lendületet adnak-e. A hadtörténelmi kötetek irodalomjegyzékei azt sugallják, hogy a hadtörténet-írás a történelemtudomány egyik legdinamikusabban fejlődő és gazdagodó rész-tudománya.

³⁶ *Budapest ostroma*. Budapest, 1998. (Három kiadásban), németül: 1999, 2001; angolul: New Haven, Conn., 2005. Kivétel természetesen Perjés Géza, aki már 1968-ban megjelent a folyóiratban.

³⁷ *NVA und Ungarische Volksarmee im Warschauer Vertrag*. Potsdam, 2011. (megjelenés alatt)

³⁸ Szabó Mária: *A Romanelli-misszió – La missione di Romanelli*. Budapest, 2009. A Romanelli-film (rend. Gilberto Martinelli) budapesti bemutatója 2009-ben volt az Olasz Kultúrintézetben.

³⁹ *The Oxford Encyclopedia of Medieval Warfare and Military Technology*. Ed. by Clifford J. Rogers. Vols. 1–3. Oxford, 2010.

⁴⁰ Hunyadi, Zsolt – Laszlovszky, József (eds.): *The Crusades and the Military Orders: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*. Budapest, 2001.; Hunyadi, Zsolt: *The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary, c.1150–1387*. Budapest, 2010.